

# Nemzeti piacok és gyarapodás

A globalizáció és a kapitalizmus szavak hallatán Kelet-Európában az embereknek – legalábbis a 40 év feletti-ek többségének – még mindig ambivalens érzései támadnak. A globális kapitalizmus rengeteg vívmánya szerethető, számos aspektusa viszont kifejezetten kellemetlen élményeket ébreszthet. Az előbbi kategóriába tartozik az internet, a mobiltelefon és a viszonylag távoli utazásokat elérhető áron kínáló – kitágult – világ; ijesztők lehetnek azonban az információ-cunamik és a nem kívánt politikai, kulturális termékek áradatát zúdító események. Szerethetők a roskadásig telí áruházi polcok, a fogyasztás megnövekedett terei, a vásárlóerő hitelekkel megnyújtott karja, a kényelmi szolgáltatások öröme – a biciklis futártól a hangpostán át a privát banki ügyintézésig. Szorongani lehet azonban a nemzetközi nagyvállalatok teljesítményprése alatt, a pénzpiacok és a bankok kémleltensége, általában a pénz és a vagyon átütő, akár sorsformáló ereje miatt. A globális kapitalizmus iránti igényét, Kelet-Közép-Európában pont úgy lehet érezni, mint a jegyben járást követően, a házasság első, „kijózanító” éveiben, amikor kialakul a „se vele, se nélküle”, de „inkább vele” érzés. Kelet-Európa és Magyarország régi-új kapitalizmusélménye és a teljes jogú EU-tagság tapasztalata hasonló volt, amennyiben e térség hamar magáévá tette a fejlett jóléti társadalom iránti igényét. Amelyhez persze kellett egy, a fejlett világ által felkínált/kinyújtott kéz is, kohéziós forrás és jóindulat. Kelet-Közép-Európa rövid úton megismerte a modern piacgazdasággal és a nyugati típusú fejlődéssel járó árművelkedést is. Ez utóbbiakból ugyancsak találhatók bőven.

A piaci mechanizmusok messze nem tökéletesek – a tudomány számára soha nem is voltak azok –, de egy felvilágosult és kellően célzott állami részvétel mellett még mindig a gyarapodás legjobb alternatíváját kínálják. A fejlettség ugyanis a modern piac és az állam kedvező, egyben iránymatosan újra- és átértelmezett interakciójából is táplálkozik. Továbbá abból, hogy kihasználja a nemzetközi gazdasági kapcsolatokból szereshető előnyöket. Vagyis annak ellenére, hogy mindig újabb és újabb veszélyek keletkeznek, a globalizációt által előidézett változások a nemzetgazdasági gyarapodás szempontjából összességükben inkább lehetőségeket kínálnak. Nem véletlen, hogy így, tehát mindig az új lehetőségeket pásztázva tekintenek a globalizált világra a sikeres nemzetközi nagyvállalatok is, amelyeknek mandátuma eredendően a globális értéktermelésre, vagyongyűjtésre hív fel. Ezt a globális kereteken zajló, jobbra eredményes értéktermelési törekvést – hitvallástól, szemléletől, filozófiától függően – el lehet ugyan ítélni, de kétséghé vonni aligha. A gazdaságos forrása ebben a felfogásban világszerte elvű, amelyben az értéktermelés alapja a kitartó, szervezett, fegyelmezett munka és a permanens alkalmazkodás egy változó nemzetközi munkamegosztásban. Ebben a dinamikus változó nemzetközi értéktermelési folyamatban a globális nagyvállalatok vitathatatlanul az élen járnak. A tevékenységük által keletkezett gyarapodás pedig igen jelentős. Ez akkor is igaz, ha a keletkezett jövedelmek eloszlása erősen aszimmetrikus. De a nemzetközi munkamegosztás és a globalizáció elmélyülése nélkül a világ még szegényebb lenne! A mobiltelefonok Afrikában, Ázsiában és Latin-Amerikában is soha nem látott komfortot és örömet okoznak milliárdnyi embertömegnek. A munkamegosztás/specializáció bővülése mindegyik fél számára fogyasztásnövekedést enged meg anélkül, hogy a termelésbe új erőforrásokat kellene bevonni. A bezárt, önállósra berendezkedő nemzeti piacokkal szemben a külkereskedő nemzetek sokkal gyorsabban gyarapodtak. Ez a hagyományos szabadkereskedelmi álláspont sarokpontja a protekcionizmussal átlósan szemben.

**Megbolydult világot látunk, ha a kommunista Kína hirdeti a szabadkereskedelemt és a nyitottság eszméjét, az USA pedig ennek ellenkezőjét. A Brexit, az új amerikai elnök protekcionista szólamai, az európai válságkezelés okozta félelmek, a jövőképek gyors romlása és a rendszerváltás ígéreteivel teli álomvilágából való hirtelen, kényszerű kijózanodás a kelet-európai piacgazdaságokban is a társadalmi feszültségek sokaságát hozta felszínre. Eltűntek a biztos tájékoztatósi pontok, és mintha a politikatudomány, a közgazdaság-tudomány is csődöt mondott volna. Az utóbbi állítás talán túlzás, de sokan így éreztetik. Tény azonban, hogy sok kérdésben, főleg a várható globális hatalmi és kereskedelmi fejlemények tekintetében az érintett társadalomtudományok a tanácsstalanság jeleit mutatják. A Brexit, az újja formálódó EU, Kína nyomulása még huzamosabb ideig ellátja majd megválaszolatlan kérdésmunícióval a tudományos kutatókat és a médiát is.**

**A kereskedelem szabadsága és jóléte**

Egykoron egy kontinens térképén be lehetett határolni azt a kört, ahonnan egy vállalat, netán egy ország kincstára finanszírozást várhatott. Egy évszázaddal ezelőtt e kör sugara lehetett vagy ezer mérföld, ma már szinte a Föld sugarával egyenlő.

Amikor egy James Wilson nevű skót üzletember 1843-ban megalapította az angolszász politikai-gazdasági újságírást ma is elismert, konzervatív-liberális, üzleti és politikai körökben egyaránt mértékadó tekintélynek számító *The Economist* című hetilapját, akkor az első szám propagálásában egészen hagyományos reklámeszközöket használt, olyanokat, amiket ma talán igényes reklámfüzetnek mondanánk. Maga az ismertető azonban minden volt, csak nem hétköznapi és kommersz ideákkal teli írásmű: a mindössze húszoldalas kis kiadvány, amelynek bevezető lapjai az első tizenhárom heti számban megjelentetni kívánt írárok címlistáját kínálták, tartalmazott egy tizennégy oldalas, kifejezetten emelkedett hangú polemikuss esszét is, mely a szabad kereskedelem várható gazdasági, politikai és társadalmi előnyeit, valamint army-oldalait taglalta. A liberális anglokapitalizmus akkori helyzetét, egyben „világrendszer-formáló” erejét áttekintő korabeli írás azonban az alábbi keserű gondolattal indult. *„Jelenkorunk egyik legfőbb jellegzetessége, hogy amíg a gazdaság és a jólét, a tökéletesség mértékben növekedtek; hogy amíg a tudományok és a művészetek a legkihívatóbb csodákat művelték az emberek és családjaik életét megkönnyítve; és miáltal az erkölcsösség, a tudás és a civilizáció mind nagyobb területeket vett birtokba; nos, ez alatt az idő alatt a közép- és felsőosztályok számottevő anyagi érdekeit, valamint a dolgozó és az iparos osztályok egészségügyi kondícióját egyaránt a fokozott bizonytalanság és veszélyeztetettség jellemzi.”* (Saját ford., *The Economist*, 2003. június 26.) Egy ilyen megállapítás akár a mai, tehát a több mint 174 esztendővel későbbi állapotokat is jellemezhetné. A XXI. századot bevezető bő másfél évtizedben a világ-gazdaság fejlettebb felében kibontakozó új technológiai fejlődés nyomán a gazdasági és társadalmi folyamatok mintha a bizonytalanságok, sőt a háború és a terrorizmus, a felerősödő nacionalizmusok, velük pedig a kereskedelmi bezárkózás és a megújuló protekcionizmus veszélyeinek fogságába estek volna. J. Wilson a XIX. századi aggodalmak enyhítésére és egy szebb jövő kibontakozására a kereskedelem és a vállalkozás szabadságának mind fokozottabb térnyerését propagálta abban az erős meggyőződéssel, hogy a korlátozások és a befelől fordulás a kereskedelem hanyatlásához, az ellenségeskedés és a féltékenység növekedéséhez, az egyének és az osztályok közötti ellentétek erősödéséhez fognak vezetni Anglián belül, de a világban lévő külső partnerek irányába egyaránt. „...*Restrictions to trade and free enterprise tended to raise up barriers to intercourse, jealousies, animosities and heartburnings between individuals and classes in this country, and again between this country and all others...*” – fogalmaz az eredeti szövegében J. Wilson (öt idézi: *The Economist*, 2003. június 26.)

Ma az Egyesült Királyság, az EU és a világ-gazdaság helyzete – a gondok egy részének kísérleties hasonló-sága ellenére – mégis egészen más. Amíg 1843-ban egy markánsan protekcionista korszak uralkodott, amelyet J. Wilson is inkább lezárni szeretett volna, addig ma a nemzetközi ke-

reskedelem II. világháború utáni hét évtizedes, sikeres időszaka eredményeinek a megtartása a tét. A brit korona számára pedig az Egyesült Királyság 1974-es EU-csatlakozása óta sokszor, legutóbb pedig a hivatalossá vált Brexittel együtt járó válóperes konfliktusokban megtépzott európai tekintélyének a visszaállítását a tét. Amíg 1843-ban a legfontosabb szempont a kereskedelem útjában álló akadályok lebontása és az „ajtók kinyitása” volt – például Angliában az akkor oly sokat bírált gabonatorvények (corn laws), az importot és vele az élelmiszer-fogyasztást jelentősen drágító vámintézkedések jelentették a protekcionizmus negatív szimbólumát –, addig ma a világkereskedelemtől előtérbe került a szélesre tárt ajtók újraindítása a cél: a világkereskedelmi szervezetben a koronának külön kell majd a főbb kereskedelmi partnerországoknak a kétoldalú megállapodásokért udvarolnia, mert a britek számára az EU belső piaci méretfölénye megszűnik a WTO-ban is. De meg kell küzdeni a Brexit-ellenes erőekkel is: ugyanis hamar kiderül majd, hogy a Brexit-számla negatív meglepetést fog okozni, a közös háztartás elhagyásával járó masszív brit pénzügyi kötelezettség könnyen az 50–60 Mrd-eurós tartományban lehet majd (ez az éves „tagdíj”/EU-befizetés 6-7-szerese). Ezt valahogy ki kell majd gazdálkodni a nemzetközi kereskedelemben, de már az EU-n kívül. A dolog közgazdasági ironiája, hogy ehhez megint csak a szabadkereskedelemtől jól ismert, a tudomány által bő kétszáz éve feltárt, jóltnövelő erejét próbálja majd a Theresa May vezette kormányzat felhasználni, igaz, immáron az EU-n kívüli, kétoldalú kereskedelmi tárgyalásokon. Nincs új a nap alatt: a nemzetközi kereskedelem erejét aligha lehet tagadnia egy olyan, egykoron világuralmat jelentő tengeri flottával bíró országban, amely saját kereskedelmi hajóinak védelmében, legelőször vált a szó legszorosabb értelmében globális hatalommá. Nincs, nem lehet szó új kolonializmusról, csak a nemzetközi kereskedelmi kondíciók átalakításáról. A nemzeti és vállalati érdekek konfliktusai és a különleges elbánásra jogosult termékek/iparok mint kivételek hosszú sora tartósan elklísért a WTO-tárgyalások egész történetét. A multilaterális kereskedelmi tárgyalások malmai tényleg lassan örölnék, nehézkese, a nagy országok nem is nagyon szeretik. Am ők is tudják, összességükben sokkal jobb végeredményt hoznak, mint a kereskedelmi háborúk! Való igaz, új feszültségek is szép számban keletkeznek, főleg Kína, India, Brazília alkupozíciójának erősödésével, főleg a globális közjövők és erőforrások feletti ellenőrzés és elosztás kérdéseiben. A világ-gazdaság legszegényebb felében a XXI. században is kiterjedten létező, elképesztő szintű nyomor és gyákor, retentő károkat, valamint emberi szenvedést okozó helyi gazdasági elégtelenségek újra és újra rádöbentek a világot a globális gazdasági folyamatok immánens, egyenlőtlenségeket és bizonytalanságokat (újra)termelő természetére. A világ legfejlettebb felében a munkahelyek tömeges megszűnése a világpiac egyenlőtlenséget gerjesztő mechanizmusaira emlékeztet. Ez azonban már a XX. században is így volt. Manapság e folyamatok különös intenzitást kapnak, ha olyan méretű gazdaságok kérnek mind nagyobb beleszólást a nemzetközi gazdasági folyamatokba, mint Kína, India vagy ép-

pen az EU-28(27) és az utóbbi integráns része, a feltörekvőnek (emerging) aposztrofált, de intézményeit tekintve már mégiscsak modern piacgazdasággá avanszált közép-kelet-európai régió. Vitathatatlan ugyanakkor, hogy az új, feltörekvő térségek intenzív bekapcsolódása, immáron új feltételekkel, a nemzetközi áru-, technológia- és tőkeáramlásba azt jelenti, hogy a világpiacokon a versenyképes termék vagy szolgáltatás fogalma, valamint a főlős globális beruházási tőkét leginkább vonzó régiók listája igen gyorsan változhat. Gyorsabban és az új állami szerepvállalásokat is átgondolva kell alkalmazkodni. A turbulens világ-gazdasági folyamatokhoz való alkalmazkodás pedig – ahogy másfél évszázada – többnyire ma is nehéz, és gyakran fájdalmas. Sajátos módon azonban a nagy multinacionális vállalatoknak ez az adaptáció többnyire sikerült. Olyannyira, hogy gyakran ők maguk válnak a meghatározó globális átalakulási folyamatok kezdeményezőivé, formálóivá. Mégsem szeretik őket, csak a „termékeiket”. Ha a Mercedesről van szó, akkor az autótulajdonosok és a gyárakat befogadó kormányok is inkább büszkék, mint panaszkodóak, de semmiképpen nem ellenségesek. A világmárkás autóknl van töréstszt, minőségbiztosítás és ha kell, tömeges visszahívás is. Ha kínai termékekről van szó, a dolog már nem ilyen egyszerű, ott már sok az ellenérzés, na nem az áruházakban, hanem a médiának szánt politikai közleményekben. Tiltakozást a jó minőségű és olcsó, Kínában gyártott tornacipők vagy autógumik ellen az amerikai fogyasztóktól sem hallani.

Az állandó globalizációs kényszerekhez való alkalmazkodásban azonban a nemzeti kormányok kevésbé sikeresek. Az adott helyzetben megfelelő, ám szinte mindig csak utólag megítélhetően adekvát gazdaságpolitika kialakításában, a nehézségek elfogadtatásában a politika gyakran kockázatot. Am a protekcionista, a nemzeti piacokat vámfalakkal és egyéb barátságtalan lépésekkel védő intézkedéseknek nincs meg a „próbájuk”, azaz esetleges hasznosságukat/helyességüket prompt soha nem tudjuk ellenőrizni. Az látható, hogy az anti-globalizációs érzelmek és argumentációk gyakran találnak termékeny talajra (és pénzügyi támogatásra) a globalizációtól a „nemzetet féltő”, ködös nacionalizmusokat bátorító politikai platformokon. Azt, hogy ezek a különbségek az államok és a vállalatok „globális alkalmazkodási képességét” és tevékenységük végső eredményességét tekintve mégis miben állnak, nos, igen nehéz jól megítélni, pláne ténszerűen és némi tudományosságot is feltételezve belátni. De azt jól látni, hogy a vállalatok nem tolhatják ki a döntésük próbáját/ellenőrzését plusz 4 vagy 8 évre, mint ahogy azt a politika megteheti egy új választásig. Az idő és a versenytársak kényszere jobb eséllyel löki a vállalatokat a helyes útra.

E rövid, némi történelmi visszajelentést kínáló leírásban most csak azt kívánom leszögezni, hogy a globális versenyben, illetve annak nemzetközi környezetében beálló változásokat már a XIX. század közepén is és az elmúlt évszázadban egészen a mai napig javarészt ugyanaz a folyamat, ti. a technológiaváltozások és az új igények táplálták/táplálják: a jólét növekedése azt jelentette, hogy kevesebb munkával mindeng egy kicsivel több komfortot lehessen venni (élelem, energia, közlekedés stb.). Ezen olcsóbb komfortnövekedés nyomán pedig a várható élettartam is kitolódik, és talán mondhatjuk azt, egy ilyen komfortosabb társadalom „fejlettebb”, de minimum kívánatosabb. A világ gazdaságban felén a várható élettartam-statisztikák e komfortok megszerzésének jelentőségét igazolják. Az új technológiák általában – szinte azonnal – gyors kielégítésre váró új fogyasztási igényeket is szültek. A XIX. és XX. században egyaránt olyan jelentős technológiai áttörések álltak a középpontban, amelyek korszakos átalaku-

lásokat indítottak el. Az 1840-es években a vasútépítési láz volt az a kikerülhetetlen erő, amely néhány évtized alatt a vezető ipari országok képét radikálisan átformálta. Ezen átalakulás során a gyors meggazdagodás, valamint a kortárs közgazdaságtan fundamentumait semmibe vevő, partatlan álmodozás (felelőtlen befektetői magatartás) és vele a nagy csődök, kiábrándulások sorozata szintén jellemzők voltak. A szélsőséges fejlemények érthetően a XIX. század közepén ugyancsak izgalomba hozták az akkor fejlettnek számító világot. Az 1990-es években az információs technológia (IT) és a köréje szerveződő „újgazdaság” (new economy) tartotta lázban a tőzsdei befektetőket szerette a világban, de főleg a változások úttörő országában, az USA-ban, a vállalati, a kormányzati szektorban szorgoskodókat, valamint az otthoni internetfogyasztókat egyaránt. Ez a máig tartó IT-beruházási hullám – csakúgy, mint másfél évszázada – hirtelen magásra emelt egyséket, másokat megszire (sokat börtönbe) dobott, és elszegényített. Összességében azonban mégis mindkét technológiai forradalom haladás volt a javából, amelyek nélkül az emberiség ma jóval szegényebb lenne! A technológia, a gyors meggazdagodási és az új iránti csillapíthatatlan fogyasztási vonzalom mozzanatait tehát közősek. A nagy különbség a kapitalizmusnak e két történelmileg kiemelten fontos, egyben kritikus helyzete között mégis az, hogy a XIX. században a liberalizmus angliai és világ-gazdasági szintű térnyeréséért kellett küzdeni, ma pedig a liberalizált nemzetközi kereskedelem, munkaerő- és tőkeozgás már elért globális szintjeinek a megtartása a tét. Ez pedig jelentős differencia.

A mai világ-gazdaságban a konfliktusok jóval többretegűek, megoldásuk bonyolult, nagyhatalmi, kormányközi, kultúrát, sőt civilizációk közti egyeztetést, egyezkedést igényel. A most formálódó koordinációs mechanizmusok eredményei igen nehezen jelezhetők előre. A legfőbb világ-gazdasági szereplők viselkedése ez idő szerint majdnem kiszámíthatatlan. Európa és az USA közötti politikai feszültségek változatlanul jelentősek, melyeknek szintén jórészt gazdasági (a NATO – védelmi – -tehervissel összefüggő) gyökerei vannak. A világ kevés gazdag és annál több szegény (nem csak muszlim) országa közötti szembenállás az elmúlt három évtizedben alig-alig enyhült. Ennek okát vannak, akik a globalizáció túlszaladásában, mások a demokratikus kontroll hiányában vagy a liberális kapitalizmus kifulladásában és közeli naplementéjében látják, amikor valamilyen új, „megváltó”, de demonstráltan nem kapitalista világrendszer eljöveteleiben reménykednek.

Jelen írás szerzője nem hisz egy ilyen új világrendszer közeli eljöveteleében. Sőt, azt prognosztizálja, hogy a világ-gazdaságban a modern piaci szemlélet és a szabadabb kereskedelmet bátorító nézetek a XXI. század első felében ismét felülkerekednek majd, így a globálisan fogyasztható javak mennyisége ugyancsak nőni tud, ahogyan azt a szabadkereskedelem doktorínája több mint két évszázada hirdeti. A befelől fordulás, pláne az önállósítás, a protekcionizmus felerősödése viszont, mint korábban a történelem folyamán, az ellenségeskedéseknek és a nemzetek közötti konfliktusoknak, ezzel pedig általában a veszteseknek a számát növeli. Más ok is van a bizakodásra. Az 1957. évi római szerződés után hatvan évvel magát újra-definiáló EU, valamint Kína és a Csendes-óceán medencéjének mind fokozottabb bekapcsolódása a világ-gazdaság vérkeringésébe szintén ezt az optimista, szabadkereskedelmi felfogást látszik erősíteni. Az optimizmus ellenére észre kell venni, hogy a nemzetközi gazdasági bonyodalmak (régiek és újak) a jövőben még nagyobb számban jelentkezhetnek, miután egyre több szereplő kér beleszólást, és még több érdek ütközik. De ennek a pozitív kimenetelű forgatókönyvnek a megvalósulására (minden bizakodás dacára) nagy összegű biztosítást vagy kötvényt ma aligha memnék kínálni. A nemzeti piacok bezárása a gyarapodás biztos forrásának elzárását jelenti. Ezt a kommunista Kínában már tudják!